

**С. Қ. АЛТАЙБАЕВ, ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ Б. БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ
КАФЕДРАСЫНЫҢ БАСТЫҒЫ, ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ КАНДИДАТЫ, ПОДПОЛИЦИЯ
ПОДПОЛКОВНИГІ**

Радикалды ортада арнайы алдын алудың кейбір мәселелері

Аннотация. Ғылыми мақалада Қазақстан аумағында қызмет етуге тыйым салынған діндерді алдын алу, олардың әрекеттерінің жолын кесу, қоғамдағы азаматтарды ескерту және сол діндерден сақтандыру қызметін үйлестіру қарастырылады.

Түйін сөздер: арнайы алдын алу, салафиттік, радикалды, такфирші – «джехатшылар», арбауға түскен адамдар.

Біздің елімізде діни экстремизмнің болуы туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев: «Діни экстремизм Қазақстанда аса үлкен көлемде белең алған жоқ, дегенмен айтарлықтай қауіп бар, егер оны уақытында ескеріп алдын алмаса, біздің елімізде де ондай қауіп пайда болуы мүмкін.

Біздің аумақта діни экстремизмнің мүмкіндігі ұзақ демократия мен азаматтық қоғам жолында зайырлы мемлекет ретінде біздің ұлттық қауіпсіздік пен мемлекет мифтік қауіп-қатерлер санатынан өтті», — деп жазды¹.

Өткен жылдарда Елбасы Н. Ә. Назарбаев сөзінің рас екендігін және мемлекеттік органдардың діни экстремизмнің елімізге келтірер қауіп-қатерін дұрыс бағаламағанын көрсетті.

Ғаламтор мен баспасөз материалдарын зерттегенде, 2000-2014 жылдары діни экстремизмнің фактілері арта түскенін көрсетеді. Ұлттың және мемлекеттің қауіпсіздігі үшін әрине терроризмді бірінші орынға қою қажет. Олармен күресу уақыт күттірмес үлкен мәселенің бірі болмақ.

Демек, осы жолда күрестің бір бағыты Қазақстан аумағында қызмет етуге тыйым салынған діндерді әшкерелеу, қызметтерінің жолын кесу, азаматтарды ескерту және сол діндерден сақтандыру қызметін үйлестіру.

Қазіргі таңда Қазақстанда ерекше қауіпті топтардың бірі, кейбір зерттеушілердің қарауы бойынша салафиттік радикалды такфирші – «джехатшылар» болып табылады. Олардың кейбір ерекшеліктеріне нақтырақ тоқталып, соған қатысты олардың алдын алуда кешенді жұмыстар құрылуы қажет.

Сонымен, такфирші — «джехатшылар» діннің атын жамыла отырып, зайырлы және рухани билікті басып алуға бағытталған, қоғамдағы дәстүрлі діни ұстанымдарды бұзуға, елдегі және аумақтардағы саяси және әлеуметтік жағдайларды тұрақсыздандыруға байланысты әмбебап идеологиялары мен әдістемелері бар.

Такфирші – «джехатшылардың» біртекті радикалды идеологиялары мен әдістемелерін қолданулары тарихта тек Қазақстанмен ғана байланысты емес, олар сонымен қоса басқа да елдерде қолданылған. Олар: Мысыр, Сирия, Ауғанстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Ресей Федерациясының аумағында Шешенстан мен Дағыстанда және т. б.

Барлық такфирші – «джехатшылар» бағытындағы топтар үшін тұрғындарға әсер етулері, адамның санасын бұрмалау тетіктері және басқа да ағымдағы әрекеттік (қазіргі, заманауи) сипаттары біртекті болып келеді.

Тұрғындарға әсер ету тәсілдері келесідей:

- жастар арасында мұсылмандықтың ұғым түсініктері мен негізгі білімдерін, немесе басқа да сұрақтарын бұрмалай түсіндіруді тарату;

- адамның сыни және қалыпты ойлауын шектеу немесе тығырыққа тіреу жолымен өздерінің көзқарастарын, ұстанымдарын енгізу үшін психологиялық бұрмалаулармен мәжбүрлеуге әкелу;

- адамға эмоциялық тұрғыдан діни сезімдеріне әсер ету: ағайындық, жанашулық және мүсіркеулік, реніш, кек алу, жатсыну және т. б.

Санаға әсер етудің тетіктеріне келетін болсақ:

- исламдық ережелерді бұрмалап түсіндіруге бағыттылық;

- «Кім намаз оқымаса – сол кәпір» (нақты мұсылман құқығы ережелерін есепке алмай);

- «Алланың жібергенінен басқаны орындаған – сол кәпір» (аталған ереженің мазмұнын бұрмалаудан басқа, радикалдықтар әріп қуалауы, оның мүлтіксіз орындалуын талап ету);

- «Аль-уаля уаль-бара» қағидасы (достық пен іске қатысы жоқ), (қатысы жоқтық күнаһарлардан аластау емес, кім радикалдармен бірге болмаса, соларға деген өшпенділік);

- өздерінің топтарының қатарына теологиялық тұрғыдан білімді адамдарды, такфиршілер мен «джехатшылар» идеологиясынан өздерінің мүшелерін тайдыратын басқа да адамдарды, соған қоса, «аманат» (топтарынан, жамағаттан «құпияларын» сыртқа шығармайды), «ғайбат» (яғни, радикалдың басшысының беделіне қатысты қандай да бір сын айтылғанда басқа сенушілердің сыртынан «әңгіме», «өсек» айту болдырмау) ұғымдарын қолдануға бағытталған ұстанымдарын жоққа шығаратын адамдардың енуіне шектеу қояды және т. б.;

- пұтқа табынатындарға діни өшпенділік негізінде күрес жүргізуді дәріптеу, соның негізінде пұтқа табыну болып зайырлы мемлекет пен оның жүйесі де саналады, олар радикалды топтардың мүшелерінің құқық қорғау және басқа да мемлекеттік органдарға қатысты агрессияны туындатады.

Такфиршілер мен «джехатшылардың» ағымдық сипаттамалары:

- ұйымшылдық пен тарап кету қауіптілігі;

- адам өлтіруге және өзін өлтіруге дайындығы;

- жинақылық және шапшаңдық;

- өздерінің спортзалдарын жасақтау, белсенді физикалық дайындық, «өзін-өзі қорғау» (кімнен?) мақсатында жасақ құру, топтасу идеяларын алға тарту (бұл беталыс 1988-1991 жылдары «Өзбекстан ислам қозғалысы» террористік ұйымның тәжірибесінде кездескен)².

- әскери-тактикалық дайындық (теориядан тәжірибеге өту);

- ғаламтор арқылы басқару (радикалды діни идеологияның сырттан пайда болуы мен сырттан енгізу дәлелі болып отыр);

- топтағы басшыларының рөлі, оларға тән физикалық күш пен харизматикалық ерекшеліктер жас адамдарға тән ерекше құндылық сияқты;

- криминализация (қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау және қылмыскерлердің есебінен олардың санын көбейту);

- әр жастағы радикалдық бағыттағы әйел жақтаушылары, ерлері мен ұлдарына террорлық әрекеттерді ұйымдастыру мен джихаттықтың нақ қазан ошағына бару, дұрыстығын үгіттеп дәлелдеу арқылы оларға кері әсерін тигізу.

Тағы бір маңызды тұсы — қазіргі таңдағы джихатшылар мен такфиршілердің идеологиясы, салафизм мен исламдық радикалды саяси «ихван» ағымының аралас ұстанымдары әрі ол фактілі түрде сендірілген ұстаным болып табылады. Бұның негізі ХХ ғасырдың ІІ жартысында Египеттік партияның «Ихвануль-муслимуннің» («Мұсылман бауырлар», «Мұсылман бауырластығы») радикалдық қанатынан бөлініп шыққандар.

Арнайы алдын алуды жүзеге асырғанда радикалды діни ойлардың жақтаушыларына жүргізілген діни, психикалық, психологиялық және идеологиялық, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық мәселелердің қиын манипуляцияларының алдын алу шаралары жүргізілуі қажет.

Осындай жағдайларда орыс зерттеушісі В. И. Ильин: «Әлеуметтік көмек, дәрілік зат ретінде тиімді. Бір адамды құтқаратын, осындай табыспен басқасын өлтіретін»³ сөздерінен

белгілі бір қажетті ой түюге болады. Бұл байланыста радикалды әсердің алдын алу түрі діни орталық байланысында арнайы деп аталады. Бұндай жұмыста белгілі бір тұлғаның деструктивті әсері төнген көптеген ерекшеліктер бар, жалпы алдын алу шараларында қолданылатын радикалды әсерге түспеген тұлғаға еш қажеті жоқ.

Радикалды ортаға түсіп қалған адамға алдын алу көмегін көрсету келесідей:

- діни (теологиялық) білім;
- психологиялық түзету;
- дүниетанымдық және патриоттық тәрбие беру;
- әлеуметтік қалпына келтіру.

Алдын алу шараларының тиімдісі діни түсіндірулерден басталып басқа да түрлеріне өтеді.

Нысанның арнайы алдын алу шаралары болып, ең әлсіз жерінің белсенді сол және басқа «терапия» түрін қолдану қажет. Сонымен қатар белгілі жағдайлардан арнайы алдын алу шаралары топтық болуы мүмкін.

«Арбауға түскен адамдар» санатындағылардың ішінен қылмыстық құқық бұзушылық жасағандар сотталып, қоғамнан бөлек және бас бостандығынан айыру мекемесінде отыруы қажет. Осыдан кейін олармен пенитенциалды алдын алу шаралары өткізілуі мүмкін. Бірінші кезектегі тұлғалар қылмыстық құқық бұзушылықтар жасамаған, бірақ жасауы мүмкіндерді психологиялық тазалаудан өткізіп, экстремизм немесе басқа да қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың алдын алуға болады.

Такфиршылар мен «джихадшылар» тек арнайы білімі бар мұсылмандық діни қызметкерлердің, әртүрлі бағыттағылардың айтқандарын ғана қабылдамайды. Бұндай байланыстағы, берілген санаттағы экстремисттерге көмек бере алатын теолог – шеберлерге іздеу салынуда. Діни радикалды жүзеге асыра алатын, олармен «бір тілде» сөйлей алатын, өзінің мақсатын қоя білетін және қоғамның сонымен қатар мемлекеттің қызығушылығын арттыратын адам қажет.

Радикалды діңнен жапа шеккен адамдармен арнайы алдын алу шаралары келесідей болмақ:

- діни сауаттандыру;
- психологиялық түзету;
- әлеуметтік оңалту (олар құқықтық және шарияттық негізде, кәсіптік білім алуға жәрдемдесу, жұмысқа орналасуға көмектесу);
- патриоттық, отансүйгіштікке тәрбие.

«Арбауға түскен адамдарға» психологиялық тұрғыда ең маңыздысы — такфирші–«джихадшы» нәтижесінде өз-өзіне қол жұмсаудың жасандылығын дәлелдеп түсіндіру. Көндірудің негізі болып «джихад» түсінігінің қолдағының бәрін беру міндетін керісінше түсіндіріп белсенді өмір сүру, оқу, еңбек ету, туыстық қарым-қатынастарды үзбеу және т. б. діни тұрғыдан жеткізу қажет. «Арбауға түскен адамдардың» ең қиын тұсы өлуге «келіскендігі», «қажеттілігі» өлудің міндеттілігін мойындағаны. Нәтижесінде олар бір мезетте «жартылай тірі» және «жартылай өлі» болады, бір сөзбен айтқанда «зомби».

Радикалдардың жақтаушысы ретінде дәстүрлі емес діни топтардың, «пионерлері» екені Қазақстанға ислам дінін таратқандарға біздің тарихымызды айту керек. Сондықтан да патриоттық тәрбиелеу кезінде қазақтың ұлттық дәстүрлерін айтып, исламмен тығыз байланысты екенін түсіндіру қажет. Біздің тарихымызда Ислам дінін жоғары мемлекеттік шенеуніктер деңгейіндегі хандардың қолдағандығы туралы көптеген мысалдар бар. Ол Керей мен Жәнібек хандардан басталып, Тәуке ханмен жалғасын тауып, Кенесары ханмен аяқталған.

Ислам діні Керей мен Жәнібек хандардың билік тұсында басталып, Тәуке хан, Кенесары ханның биліктерінің аяқталғанына қарамастан, ары қарай жалғасып жоғары деңгейде ұстанды. Ислам мектебі — Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Ыбырай Алтынсарин, Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейханұлы және тағы да басқа тұлғалар, көптеген көрнекті қазақ ғұламалары, өз бастапқы білімдерін медресе қабырғасында бастады. Сонымен қатар

Ислам діні көптеген қазақ дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына қайшы келмейді. Көптеген қазақ сөздері араб тілінен енгізілген. Осыны сараптай отырып, Ислам діні қазақ үшін кең өрісте орын алды.

Қоғамдағы діни жағдай тікелей діни насихатқа бағынышты болып келеді. Өйткені, көбіне «құрбандар» әлеуметтік нормативтік-құқықтық және шарифат білімін міндеттенеді. Сонымен қатар мұсылман-заңды фикһ-қырлары қате әкеленіп, экстремистік актілер көріністері негізді деп орын тапты. Осы жағдайға орай, алдын-алу нысандары Исламның көзқарасы мен Қазақстанның зайырлы және діни қалыпты өмір сүруінің бүгінгі маңызды тұрғысынан қолайлы екенін көрсетеді.

Тәжірибеде көрсетілгендей, алдын-алу мен нығайту әрекетіне шамамен 1,5-2 жылдай кетуі мүмкін. Бұл парадокс және таңқаларлық жағдай, адам өз-өзін психологиялық тұрғыдан құрбандыққа шалу және де, дайындау үшін 2-3 ай уақыт керек, ал оны сол ойдан кері көндіру үшін бұдан көп уақыт қажет етеді. Душар жағдайды зерттей келе, радикалдар мен экстремистердің арнайы схемалық шаралары болуы нәтижесінде, Қазақстан халқының көпшілігіне қарсы екендігін күмән тудырмайды, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері, қарулы күштер, сондай-ақ жалпы мемлекетке қарсы екеніне көз жеткізуге болады. Әсіресе, адамдардың патриотизм мен мақтаныш сезімін және де адамның психологиялық көзқарасын қалпына келтіру маңызды болып табылады. Айтарлықтай осы жұмысты жалғастыруға бұрын өздері радикалдардың қатарында болған адамдардың белсенді көмек көрсеткен кезде жұмысты жүргізу жеңіл болып келеді.

Резюме

В статье рассматриваются криминологические аспекты предупреждения преступлений, связанных с экстремизмом в Республике Казахстан.

Resume

In this scientific article the criminological characteristic of the crimes connected with extremism in the Republic of Kazakhstan is considered.

-
- ¹ Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан — 2050» [стратегиясы](#): қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауы.
  - ² Бабаджанов Б. М. Джихад как идеология «изгоев» (ghuraba') по документам и публикациям Исламского движения Узбекистана.
  - ³ Ильин В. И. Драматургия качественного полевого исследования. — СПб., 2006.